SHAXMAT BOSHLANG‘ICH SINF O‘QUVCHILARIDA MANTIQIY FIKRLASH QOBILIYATLARINI RIVOJLANTIRISH VOSITASI

Xoliqov U.Q.,
Guliston davlat pedagogika
instituti dotsenti v.b. shax75.75 @ mail.ru

Annotatsiya: shaxmat – mantiqiy fikrlash va intellektual qobiliyatlarni bir turi hisoblanib**,** psixologik jarayonlarni rivojlantiruvchi, insonni aqliy, ijodiy va tarbiyaviy kamolotga erishishiga yo‘naltiruvchi pedagogik jarayondir.

Kalit so‘zlar: qat’iyatlilik, tirishqoqlik, muloqot, idrok, e’tibor, tasavvur, xotira, tafakkur va irodaviy sifatlar.

Аннотация: шахматы – это вид образования, развивающий логическое мышление и интеллектуалные способности, представляющий собой педагогический процесс,

направленный на развитие психологических процессов, а также на достижение умственного, творческого и воспитателного совершенства личности.

Ключевые слова: настойчивостm, усердие, решителностm, общение, восприятие, внимание, воображение, памятm, мышление и волевые качества.

Annotation: Chess is a form of education that develops logical thinking and intellectual abilities. It is a pedagogical process aimed at enhancing psychological processes and guiding a person toward mental, creative, and moral development.

Keywords: perseverance, diligence, determination, communication, perception, attention, imagination, memory, thinking, and willpower.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018 yil 9 avgustdagi “O‘zbekiston Respublikasida shaxmatni rivojlantirish bo‘yicha qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi PQ-3906 sonli qaroriga muvofiq maktab dasturlari doirasida 150 ta umumta’lim maktablarining o‘quvchilarini tajriba tariqasida shaxmatga o‘qitishni tashkil etish vazifasi belgilangan.

Ushbu qarorga ko‘ra, umumta’lim maktablarining boshlang‘ich (2-sinf) sinfida shaxmat o‘quv kursi jismoniy tarbiya fani tarkibiga singdirib o‘qitilishi O‘zbekiston Respublikasi Xalq ta’limi hamda Jismoniy tarbiya va sport vazirliklari, O‘zbekiston shaxmat federatsiyasi bilan o‘zaro kelishuvlari asosida belgilandi. Ushbu umumta’lim maktablarining 2-sinflarida jismoniy tarbiya va odobnoma fanini 0,5 soatga qisqartirish hisobiga, haftasiga 2,5 soatdan o‘qitiladi.

Umumta’lim muassasalarida shaxmat kursini o‘qitishdan maqsadi – o‘quvchilarning shaxsiy va intellektual qobiliyatlarini rivojlantirish uchun sharoit yaratish hamda ularda umumiy madaniyat, mantiqiy, mustaqil, sog‘lom fikrlay olish qobiliyatini shakllantirishdan iborat.

Shaxmat – umumiy va intellektual qobiliyatlarni rivojlantiruvchi ta’limning bir turi hisoblanib**,** psixologik jarayonlarini rivojlantiruvchi, insonni aqliy, ijodiy va tarbiyaviy kamolotga erishishiga yo‘naltirilgan pedagogik jarayondir. Shaxmat o‘quvchilarni yanada ma’nan yetuk qilib tarbiyalashda qo‘shimcha tarbiya vosita bo‘lib xizmat qiladi.

Shaxmat o‘quv kursi o‘qitilishi matematika, psixologiya, pedagogika va jismoniy tarbiya bilan bog‘liq bo‘lib, ushbu fanlarni o‘zlashtirishda asosiy omil bo‘lib xizmat qiladi.

Ushbu o‘quv dasturi asosida yillik taqvim-reja ishlab chiqiladi va ta’lim muassasalarining o‘quv ishlari bo‘yicha direktor o‘rinbosari tomonidan tasdiqlanadi. Taqvim-reja tuzishda oraliq va yakuniy nazorat ishlarining to‘g‘ri taqsimlanishi, nazariy va amaliy mashg‘ulotlarni rejalashtirishda iqlimiy o‘zgarishlar, maktabning ichki imkoniyatini inobatga olish lozim. Jumladan, taqvim mavzuviy rejani tuzishda o‘quv dasturida boblarga ajratilgan (mavzularga berilgan) umumiy soat hajmidan chiqmay, o‘quvchilarni o‘zlashtirish darajasini inobatga olgan holda taqsimlashi kerak. Taqvim mavzuviy-rejada berilgan soatlarni ko‘paytirsa, (*) belgini qo‘yishi hamda dastur soatlarini taqsimotiga kiritilgan o‘zgarishlar yuzasidan maktab pedagogik kengash yig‘ilishida muhokama etilib, qaror qismi bilan rasmiylashtiriladi.

O‘quv dasturda o‘quvchilarning o‘quv faoliyati natijalariga qo‘yiladigan talablar keltirilgan. Bu o‘z o‘rnida o‘quv yili boshlanishida pedagoglarning harakat strategiyasini belgilab beradi.

Mazkur o‘quv dasturi darsliklarning davriy nashr etilishi asosida amaliyotga joriy etiladi.

Boshlang‘ich ta’limda tub o‘zgarishlar ro‘y bermoqda, rivojlanish o‘quv vazifasining birinchi o‘ringa chiqarildi. Bu kichik maktab o‘quvchilarining shaxsiyatini shakllantirishga va ularning ijodiy qobiliyatlarini to‘liq ochib berishga yordam beradi.

Bolalarga shaxmat asoslarini o‘rgatish jarayonini to‘g‘ri tashkil etish bizga o‘qishni qiziqarli tashkil qilish imkonini beradi, bolalarni majburlashsiz o‘qitishga imkon beradi, bilimlarga doimiy qiziqishni saqlaydi va o‘qishning turli shakllaridan foydalanadi. Darslarning asosiy mohiyati o‘quvchilarni kuzatishi, taqqoslashi, tasniflashi, guruhlashi, xulosalar chiqarishi, naqshlarni topishi bilan bog‘liq bo‘lgan faoliyatdir.

Boshlang‘ich ta’limda shaxmat to‘garakda ishlash uchun keng imkoniyatlarni ochib beradi, uni yangi sifat darajasiga ko‘taradi, bolalarda ko‘plab aqliy jarayonlar va idrok, e’tibor, tasavvur, xotira, tafakkur va ixtiyoriy xatti-harakatlarni boshqarishning boshlang‘ich shakllari kabi fazilatlarni rivojlanishiga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi.

Kichik yoshdan boshlab shaxmat o‘ynashni o‘rganish ko‘plab bolalarga rivojlanishda o‘z tengdoshlari bilan, ayniqsa qishloq joylarda yashaydigan va qishloqda o‘rta maktabda o‘qiyotgan, yuz minglab kommunikativ bo‘lmagan bolalar uchun ijod eshigini ochib berishda yordam beradi. Muloqot doirasini kengaytirish, o‘zini to‘liq namoyon qilish, o‘zini anglash imkoniyatlari bu bolalarga izolyatsiyani, xayoliy kamchiliklarni yengishga imkon beradi.

Shaxmat o‘z tabiatiga ko‘ra, avvalambor o‘yin bo‘lib qolmoqda. Va bola, ayniqsa mashg‘ulotning boshida ularni aniq o‘yin sifatida qabul qiladi. Endi shaxmat professional sportga aylandi, bundan tashqari barcha bolalar musobaqalari sportga qaratilgan. Shuning uchun bolaning shaxsi rivojlanishi uning sport shaklida shaxmat o‘yini orqali sodir bo‘ladi. Sport insonda jamiyatda zarur va zarur bo‘lgan bir qator fazilatlarni rivojlantiradi. Bular: qat’iyat, iroda, chidamlilik, sabr-toqat, diqqatni jamlash qobiliyati, jasorat, hisoblash, o‘zgaruvchan sharoitda tez va to‘g‘ri qaror qabul qilish qobiliyati va boshqalar. Fan va san’at elementlarini birlashtirgan shaxmat boshqa sport turlariga qaraganda o‘quvchilarda bu fazilatlarni yanada kuchaytirishi mumkin. Ushbu fazilatlarni shakllantirish, albatta, motivatsiyani talab qiladi va shaxmatda har qanday mag‘lubiyat va undan olingan saboqlar bolalarning o‘ziga xos xususiyatlarini rivojlantirish uchun kuchli motivatsiyani keltirib chiqarishi mumkin.

Xalqaro musobaqalarda shaxmat tobora ko‘proq ulkan kasbga aylanib bormoqda, shaxslarning barkamol rivojlanishiga hissa qo‘shadigan har qanday muhitda insonning shakllanishiga yordam beradigan odamlar soni tobora ortib bormoqda.

Shaxmat nafaqat bolalarga quvonch, zavq bag‘ishlaydigan o‘yin, balki ularning aqliy rivojlanishining samarali vositasi, ichki harakatlar rejasini - ongda harakat qilish qobiliyatini shakllantirishdir.

Shaxmat o‘yini tafakkurni rivojlantiradi, mantiqiy fikrlashning paydo bo‘lishiga yordam beradi, tirishqoqlik, qat’iyatlilikni rivojlantiradi.

Ushbu o‘yinni o‘rgangan bola ko‘proq to‘planib boradi, o‘zini tanqid qiladi, mustaqil fikrlashga, qaror qabul qilishga, oxirigacha kurashishga, muvaffaqiyasizliklardan ko‘ngli qolmaydi. Sehrli shaxmat olamiga jalb qilingan bolalar maktabda yanada yaxshiroq o‘zlashtirgan ekanligi eksperimental ravishda tasdiqlandi. Shaxmat, shuningdek, ko‘plab aqliy jarayonlardagi bolalarda sezgi, e’tibor, tasavvur, xotira, fikrlash va ixtiyoriy xatti-harakatlarni boshqarishning dastlabki shakllari kabi fazilatlarni takomillashtirishga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi.

Alyoxin yozgan: *“Shaxmat nafaqat bilim va mantiq, balki chuqur xayoldir. Shaxmat orqali xarakterimni ko‘tardim. Shaxmat nafaqat hayotning namunasi, balki ijodning ham namunasidir. Shaxmat, avvalambor, ob’ektiv bo‘lishga o‘rgatiladi . Shaxmatda siz faqat xato va kamchiliklaringizni anglab yetish orqali ajoyib usta bo‘lishingiz mumkin. Xuddi hayotdagi kabi*” (1924) [1] .

Qadimgi adiblar shaxmatning mohiyatini quyidagicha shakllantirgan: "Aql bilan g‘alaba qozonish". Shaxmat o‘yinlari shunchalik muhim fazilatlar majmuasini rivojlantiradiki, ular uzoq vaqt davomida o‘zgacha ijtimoiy ahamiyatga ega bo‘lib, bu insoniyat tomonidan kashf qilingan eng yaxshi va eng qiziqarli dam olish turlaridan biridir. Shuning uchun, bu maqolaning dolzarbligi, aqliy faoliyati faol shaklda o‘z ehtiyojlarini qondirishga, o‘quvchilar bo‘sh vaqtini mazmunli tashkil etish va ko‘p omillar sabab bo‘ladi.

“Ta’lim to‘g‘risi”dagi qonun markazida bolaning shaxsiyatini rivojlantirish, uning ijodiy qobiliyatlarini shakllantirish va muhim shaxsiy fazilatlarni tarbiyalash g‘oyasi turadi. Shaxmat o‘ynashni o‘rganish jarayoni bunga va yana ko‘p narsalarga hissa qo‘shadi.

Hayot bizni har qadamda qarashlarimizning to‘g‘riligini ta’minlashga, qat’iyat bilan harakat qilishga, vazminlik va qat’iyatlilikni, ehtiyotkorlik va jasoratni, xayol qilish qobiliyatini va vaziyatga qarab xayolotni bo‘ysundirishga majbur qiladi. Va bularning barchasi shaxmatda talab qilinadigan narsa. Ular ko‘p qirrali va katta hissiy potentsialga ega, "kurashda xursandchilikni" beradi, lekin shu bilan birga, ular diqqatni jalb qilish va diqqatni jamlash qobiliyatini, vaqtni qadrlashni, chidamlilikni, yolg‘onni va haqiqatni tan olishni, nafaqat raqibni, balki o‘zini ham tanqid qilishni talab qiladi.

Shaxmat bolalar uchun ajoyib ijod maktabidir, bu ularning ijodiy tafakkurini rivojlantirishning o‘ziga xos vositasidir.

Shaxmat – bu umidsizlik, yolg‘izlikdan chiqish, faol dam olish, muloqotga bo‘lgan qiziqishni qondirish va o‘zini ifoda yetish. Xose Raul Kapablanka aytganidek: "Shaxmat shunchaki o‘yin emas. Bu ma’lum badiiy xususiyatlarga ega va ko‘plab ilmiy elementlar mavjud intellektual o‘yin. Aqliy mehnat uchun shaxmat jismoniy rivojlantirish uchun sport bilan bir xil narsani anglatadi jismoniy mashqlar va inson tabiatining ma’lum xususiyatlarini rivojlantirishning yoqimli usuli ... "[2] .

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018 yil 9 avgustdagi “O‘zbekiston Respublikasida shaxmatni rivojlantirish bo‘yicha qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi PQ-3906 sonli qarori

2. Xoliqov, U.K. (2024). Shaxmatchi sporchilarni tayyorlash jarayonida mantiqiy fikrlash va shaxsiy sifatlarini shakllantirish. *Central Asian Journal of Multidisciplinary Research and Management Studies*, *1*(6), 124-132.

3. Umidjon, X. (2020). O‘quvchi yoshlar orasida bo‘sh vaqtini o‘tkazishda oila-mahalla hamkorligida shaxmat o‘yinni ommaviylashtirish. *Scientific progress*, *1*(1), 163-168.

4. Qo‘chqarovich, X.U., (2024). Oliy ta’limda shaxmatni o‘rgatishning didaktik va metodik tamoyillari. *Central asian journal of multidisciplinary research and management studies*, 1(5), 253-259.